

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ

*Ищенко Т.Д., кандидат педагогічних наук, професор,
в.о. директора Науково-методичного центру «Агроосвіта»,
Шишкіна Г.В., заслужений працівник освіти України,
відмінник аграрної освіти та науки III ступеня, директор
Ніколаєва І.В., заступник директора з навчальної роботи
ВСП «Бердянський коледж Таврійського ДАТУ»*

Інтернет створив небачену досі можливість будь-кому в будь-якій точці світу долетіти до знань, які людство накопичувало тисячоліттями. Філософські трактати, наукові диспути й найновіші теорії – все, за бажанням, отримує користувач всесвітньої павутини. На перший погляд це звучить як безсумнівне благо. Проте, одночасно з можливостями, інтернет несе в собі багато загроз і вже сформував великий список проблем, актуальність яких важко перебільшити. Однією з них є недотримання норм академічної доброчесності як невід'ємної частини академічної культури української освітянської спільноти.

Сьогодні, як ніколи, нашій країні потрібна якісна освіта, оскільки саме вона є запорукою успіху в майбутньому. Досягнути високої якості освіти можливо лише створивши середовище відповідальності та чесності. Саме тому в Законі України «Про освіту» з'явилося поняття академічної доброчесності, зміст якого визначено як сукупність «етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та проведення наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» [5].

У ньому також окреслено і види порушень академічної доброчесності, серед яких визначено дуже популярні нині в закладах освіти явища – академічного плагиату та списування.

Нагальна потреба у боротьбі з академічним плагиатом стає зрозумілою з огляду на масштаби явища. Академік М. Згуровський ще у 2006 році попереджав, що Україні загрожує формування індустрії дипломованої псевдоосвіти з набором несприятливих сценаріїв розвитку [4]. На сьогодні, за оцінками експертів, зі 120 тисяч власників наукових ступенів від 15 до 40 тисяч отримали їх неправомірно, і від 300 до 500 мільйонів гривень доплат щорічно сплачується недоброчесним освітянам і науковцям. Залежно від галузі знань плагиат містять від 5% до 80 % дисертаційних робіт. З урахуванням доплат за вчені звання, отримані на основі цих наукових ступенів, Україна, за найскромнішими підрахунками, доплачує плагиаторам близько 1 млрд грн щороку [6].

Слід зазначити, що використання плагиату в українській науці і освіті вимірюється не лише економічними збитками, а й суттєво впливає на гуманітарну безпеку країни: зниження якості освіти, імітація наукової діяльності, розмивання етичних засад.

У березні 2017 року Організація економічного співробітництва та розвитку оприлюднила «Огляди доброчесності в освіті: Україна 2017» [5], один із яких присвячений питанням порушення академічної доброчесності – списуванню та плагиату в українській вищій освіті (Academic dishonesty – cheating and plagiarism in Ukrainian higher education). Автори Огляду вказують, що в Україні найпоширенішим видом порушення академічної недоброчесності є саме плагиат (включно з використанням робіт і дисертацій, які продаються на комерційній основі) та списування. Дані опитувань це підтверджують: плагиат у певній формі практикують 93% студентів,

і в середньому не менше 50% дисертацій не відповідають мінімальним стандартам академічної якості, містять плагіат [7].

Учасники освітнього процесу вчиняють плагіат у тій чи іншій формі, зокрема: переписують текст із джерела власними словами без посилань на джерело; завантажують есе та інші види робіт з безкоштовних сайтів рефератів та використовують їх як власні; використовують чужі тексти (повністю або частково) без вказівки на авторство; копіюють чужі тексти зі зміною порядку слів у реченні без посилання на джерело; використовують чужі тексти дослівно із посиланням на інше джерело (наприклад, використання реферату, а посилання на підручник); перекладають чужі тексти з іноземної мови на українську та використовують їх у своїх роботах без вказівки джерела; приєднуються до групової роботи без авторської участі в написанні тексту [9]. Це неповний перелік типових випадків недотримання принципів академічної доброчесності і, як наслідок, зниження якості освіти шляхом поширення не креативного, а механічного підходу до виконання завдань. Це в свою чергу призводить до того, що значна кількість «спеціалістів» не мають жодного підтвердження своїх знань і навичок, окрім диплома, а це негативно позначається на загальному рівні кваліфікації вітчизняних працівників і заважає розвитку суспільства в усіх напрямках.

На підтвердження актуальності питання хотілося б навести результати соціологічного опитування (проведено Катериною Афанасьєвою, кандидатом філологічних наук, старшим науковим співробітником НДІ інтелектуальної власності НАПрН України) [1]. Перед респондентами були поставлені наступні запитання:

1. Чи використовуєте Ви інформаційні ресурси інтернету (сайти готових рефератів, електронні підручники тощо) в навчанні без посилання на джерело інформації?

2. Чи замовляли Ви у період навчання послуги з написання рефератів, практичних, курсових, дипломних та і

нших робіт у сторонніх осіб або купували готові роботи через інтернет?

3. Які засоби, на Вашу думку, можуть бути ефективними у протидії плагіату серед студентів?

На запитання щодо використання інформаційних ресурсів інтернету без посилання на джерело інформації 97% респондентів відповіли ствердно. 15% опитуваних доводилося купувати готові роботи чи замовляти їх написання. При цьому, якщо серед першокурсників лише 5% вдаються до такого способу виконання контрольних робіт, то серед студентів-випускників ця цифра збільшується до 25% [1].

Що ж до бачення способів вирішення проблеми плагіату, більшість студентів – 37,5% – назвали ефективним технічні засоби виявлення випадків неправомірного запозичення авторських текстів, 21,5% вірить у дієвість дисциплінарних санкцій з боку керівництва закладу освіти, 18,5% підтримує введення штрафних санкцій за незаконне використання творів у студентських роботах [1].

Суттєвою причиною масового використання чужої інтелектуальної власності в освітньому процесі є той факт, що 10% опитуваних взагалі не вважають плагіат поганим вчинком або протиправним правопорушенням, адже сприймають інтернет як безкоштовне джерело інформації [1].

За підсумками різноманітних досліджень можна сформулювати основні причини академічної недоброчесності серед студентської аудиторії, а саме:

- ефект натовпу: так роблять усі, отже і мені дозволено;

- брак часу у студентів – необхідність виконання великого обсягу письмових робіт протягом навчального року;

- завдання, не спрямовані на прояв творчості. На думку студентів, викладачі самі провокують їх, пропонуючи принести реферат на загальну тему замість завдання зробити творчу самостійну роботу;

- відсутність розуміння необхідності, мети написання письмових робіт та практичного застосування результатів роботи;

- відсутність інформації щодо правомірних меж використання чужих текстів.

Значний відсоток студентів дорікає закладам освіти у неінформуванні їх щодо вимог правомірного використання авторських текстів;

- проблема неавторизованого контенту. Величезна кількість матеріалів, які поширюються інтернетом, розміщуються без зазначення імені автора, що просто не дає можливості вказати автора під час посилання у роботі;

- незасуджувальне/лояльне ставлення до плагіату в суспільстві [1].

Як зазначає Роберт Харріс, студенти – це природжені економісти (як шукачі найпростіших шляхів вирішення проблем) [10]. Багато хто з студентів зацікавлені у найкоротшому можливому проходженні навчального курсу. Тому для них копіювання чужих робіт виглядає як спрощення виконання завдання, особливо, якщо такі теми вже виконувалися в минулому.

З постійною популяризацією інтернету розповсюдження плагіативних матеріалів набуває ефекту лавини, оскільки існує безліч сайтів, які пропонують готові роботи на безкоштовній основі, а легкість їх отримання є одним з основних факторів, який штовхає на використання “чужих” робіт замість написання власних, більш якісних.

В освітньому процесі широко застосовується така форма самостійної роботи, як написання різних рефератів, контрольних, курсових і випускних кваліфікаційних робіт, у яких завжди присутня теоретична частина. Початковий сенс у написанні подібних робіт цілком раціональний: мотивувати здобувача освіти ознайомитися із сучасною літературою із заданої теми, на практиці навчити навичкам роботи з друкованими виданнями, привчити переглядати періодику, виділяючи головне і відкидаючи непотрібне, взагалі навчити продуктивно працювати з джерелами інформації. Однак те, що по суті виглядає як добра і корисна справа, на практиці обертається найчастіше відомим явищем – академічним плагіатом. Створюється враження, що більша частина студентів ніякої літератури, крім базового підручника з дисципліни, не читає, періодику не переглядає, а єдиний вид літературних джерел, яким студенти багато і активно користуються, – це чужі реферати та курсові роботи, розміщені в інтернеті. Причому глобальна електроніфікація навчальної і наукової літератури призводить до розповсюдження електронних версій підручників, що дозволяє без вчитування в текст за допомогою простого копіювання і вставки “зібрати” реферат чи контрольну роботу майже на будь-яку тему.

Студенти знаходяться під повним враженням, що заново писати те, що вже неодноразово написано, безглуздо. І ця видима безглуздість тільки підтверджується тим безсумнівним фактом, що незабаром після здачі зараховані студентські роботи будуть у сміттєвому контейнері. Усе це, у розумінні студента, перетворює написання будь-яких навчальних робіт у зайву, тяжку повинність, якої слід швидше позбутися, хоча б і шляхом використання готових чужих рефератів. З точки зору викладача, текст реферату або контрольної роботи абсолютно не самоцінний і служить тільки для того, щоб студент набув навичок роботи з літературою та необхідного наукового кругозору.

Практика списування за останні роки докорінно змінилася. Вона пройшла шлях від звичних гармошок і рулонів паперу до набору гаджетів, серед яких лідером є смартфон. І якщо раніше, щоб створити шпаргалку, студенту необхідно було опрацювати матеріал і вибрати найголовніше, то тепер варто лише задати в пошуковик ключове слово.

Слід зазначити, часу, який оплачується і відводиться викладачу на перевірку робіт, недостатньо. При аналізі навчальних матеріалів, представлених студентами, основні зусилля доводиться направляти на виявлення можливих запозичень, а також на вимоги до зовнішнього оформлення тексту; оцінка якості самої роботи стає, по суті, вторинною справою.

Звичайно, є низка програм, що дозволяють визначати відсоток «оригінальності тексту», але програми «антиплагіат» ефективні лише доки студенти не навчилися ще їх обходити.

Таким чином, списування призводить до обману і самообману. Звідси і серйозні наслідки для суспільства. Людина, яка здобула освіту у нечесний спосіб, є непрофесіоналом. Це породжує для неї проблеми з працевлаштуванням, а для суспільства становить загрозу загального зниження професіоналізму, погіршення якості продукції і навіть загрожує життю і здоров'ю людей.

На підтвердження хочеться навести результати дослідження, проведеного у 2015 році Східноукраїнським Фондом соціальних досліджень спільно з Інститутом соціально-гуманітарних досліджень Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в рамках проекту «Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку», які свідчать про те, що 67% студентів систематично списують, а 76% залучені до недоброчесних практик під час складання екзаменів. 64% абітурієнтів не мотивовані на свою майбутню професію, вона для них абстрактна, незрозуміла [3].

На жаль, сучасний стан економіки України спонукає молодих людей обирати заняття не близьке по духу, а таке, що принесе більше грошей. Навіть якщо студент навчається на омріяній спеціальності, то стикається із застарілою, сухою й непрактичною формою навчання, повною механічної роботи і непотрібних дисциплін. У багатьох усе це швидко відбиває бажання до навчання й праці в майбутньому за обраною спеціальністю [2]. Тому вкрай необхідно змінити освітній процес, зробити його нестандартним, наповнити творчими й практичними завданнями. Викладачі мають заохочувати студентів до навчання, формувати в них бажання висловлювати власні думки й самостійно виконувати роботи, досліджувати те чи інше питання, що стосується їхнього фаху.

Саме з освітянського простору мають виходити нові ініціативи, зокрема й у питаннях інформаційної безпеки. Зусилля педагогічних колективів краще витратити на профілактику порушень етичних і правових норм, проводити серед учасників освітнього процесу відповідну роз'яснювальну роботу, розробляти нормативні документи щодо запобігання академічному плагіату.

Упровадження принципів академічної доброчесності в українських закладах освіти – це питання підняття якості освіти та репутації самих ЗВО, підвищення їхнього рейтингу, визнання дипломів на європейському та світовому рівнях, підвищення конкурентоспроможності випускників цих ЗВО.

Аналізуючи практику європейської академічної культури, звертає на себе увагу той факт, що там, починаючи зі школи, учні виконують завдання і отримують знання, які можуть бути корисними для них у повсякденній практиці. Розуміння практичної цінності знань, взаємозумовленість їх рівня та можливості подальшого отримання достойного місця роботи, а як наслідок, і високого рівня якості життя, спонукає їх сумлінніше ставитися до виконання завдань, до самопідготовки та відмови від списування. За мету ставиться набуття конкурентоспроможних знань, умінь та навичок [8].

Практика показує, що економічно розвинені країни мають високий рівень освіти, науки та академічної доброчесності. Безумовно, академічна доброчесність впливає на цінності, які закладаються під час навчання у вищій школі. Кожен представник наукової спільноти та студентства має усвідомлювати, що досягнення успіху кожного і всієї країни – важка і наполеглива праця. Академічна доброчесність збільшує вимоги і до підготовки викладача. Це формування індивідуальних завдань для кожного студента, їх практична спрямованість, інформаційний супровід індивідуальної роботи студента, можливість надавати консультації та корегувати завдання дистанційно, бути постійно на зв'язку [8].

Назавжди пішли ті часи, коли викладач був єдиним носієм накопичених раніше знань. Тепер, коли будь-яка інформація є загальнодоступною, витратити нинішню кількість навчальних годин на лекційні курси є недоцільно. Лекції потрібні, але тільки проблемні, і вони мають містити не переказ підручників, а власні наукові досягнення викладача та закладу освіти; найголовнішою їх метою має стати форму-

вання у студентів цілісної, системної картини світу.

Усі ті форми навчальної роботи студентів, у яких найчастіше можна зустріти прояви плагіату, мають бути в міру можливостей виключені або радикально скорочені. Але якщо в ході набуття умінь студенту знадобляться знання, він повинен мати всі можливості їх отримати. Кожній студентській роботі необхідно надавати дослідницьку направленість. Роботи з теоретичних дисциплін (або теоретичні частини практичних робіт) мають носити характер не переписування, а контент-аналізу. Слід відмовитися раз і назавжди від затверджених списків тем рефератів і контрольних робіт; тема кожній студентській роботі має підбиратися індивідуально. Особливе значення набувають наукові статті, написані за участю студентів.

Проблему академічної недоброчесності дозволяє вирішити і зміна особистого ставлення студента до тих текстів, які він готує. Якщо реферат студенту потрібен для того, щоб здати залік, після чого потреба в ньому відпадає, то дослідницька стаття, опублікована студентом (нехай і під керівництвом викладача), відразу включається в «скарбничку досягнень» і після здачі іспиту або заліку не втрачає свого значення. Реферат, окрім його автора, бачить зазвичай тільки одна людина – викладач, тому запозичення з чужих робіт студент здійснює з більш-менш «легким серцем». Однак стаття, виставлена на загальний огляд в інтернет-ресурсах, якщо в ній міститься плагіат, здатна зіпсувати репутацію її автору надовго.

Довести цю думку до студентів не складає особливих труднощів, оскільки прикладів учених, спійманих на плагіаті і з ганьбою вигнаних з наукового співтовариства, більш ніж достатньо. І чи подібна доля буде виглядати завидною? Та справа не повинна обмежуватися тільки страхом перед викриттям і покаранням. Необхідно виховувати у студентів особисту відповідальність за написане перш за все перед самим собою, повагу до чужої інтелектуальної власності, розвивати впевненість у своїх силах та можливостях, позитивну мотивацію до навчання.

Одним із інструментів дотримання академічної чесності є Кодекс честі, який приймають заклади освіти. Це документ, що має встановлювати загальні моральні принципи та правила етичної поведінки, спільність поглядів на освітянські цінності студентів і викладачів.

Ефективність Кодексу честі залежить від розуміння студентами відповідальності, що покладає на них його виконання, та від зацікавленості всіх сторін у врегулюванні стосунків між суб'єктами освітнього процесу.

Важливою є процедура розробки та впровадження Кодексу в освітній процес. Його зміст повинен обговорюватися всіма суб'єктами – студентами, викладачами, адміністрацією. Кодекс має виступати своєрідною суспільною угодою, з одного боку якої студентська громада, з другого – викладацький склад та керівництво закладу освіти. Тільки за таких умов Кодекс запрацює, а не залишиться лежати в шухляді, як зайвий та непотрібний папірець.

Впровадження Кодексу честі можна вважати лише першим кроком до оновлення морального середовища у закладах вищої освіти України.

Отже, процес змін в освіті запущено, але для його розвитку потрібна взаємна довіра, повага, відповідальність, тривала і системна робота у закладах освіти. Академічна культура має стати певним стилем життя і поведінки. Необхідно не тільки роз'яснювати студентам, що таке плагіат, а й знайомити їх з науковою етикою, учти грамотному викладенню своїх думок та правилам цитування. Частіше показувати студентам, на якого фахівця чекають роботодавці, яку кваліфікацію та якість знань вони очікують, і що вони розраховують на дотримання принципу чесності від своїх працівників.

Академічне шахрайство має бути вилучено із норм суспільних відносин. Прозорість і підзвітність, імператив якості, академічна доброчесність, пошана до базових академічних цінностей свободи і діалогу мають увійти у кожний заклад освіти.